

մեր ձեռքը գտնուած պատմութեան հեղինակը չէ՛ Սահակ-Մեդրուպեան աշակերտութեան խումբէն հինգերորդ գարուն մէջ ապրող եւ խորենացի կուշուած Տարսնեցի Մովսէսը, այլ թէ այն պատմութեան բուն հեղինակն է Մովսէս Գերթոյ կամ Մովսէս Գերթողայոյր անունով ծանօթ, եօթներորդ գարուն մէջ ապրող եւ Սիւնեաց գաղթյոյն առաջնորդ՝ Սիւնեցի Մովսէսը։

Մ. Ա. Ս.

Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՌՈՒՍՏԱՆԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԲԱՆԴԱՅԻՆՆԵՐԸ

ԱՆԷՔՍՆԵՐԻ ԺԱՏԱՐԵԸ

Ա.

Մեր նորագոյն բանաստեղծներէն, չեմ կարծում, որ եւ մէկը կեանքի այնպիսի շարադաստիկ պայմաններէ մէջ ծնած, ապրած լինի, ինչպիսի պայմաններում Ալ. Դատուրեանը։ Դա ծնուել է Գաբաթաձա Քաղաքում 1866 թ. ինչ։ Ծնողները եղել են Աղմակեցիներ, որոնք գաղթել են եւ այնտեղ մշտական բնակութիւն հաստատել։ Հայրը պարսպելն է եղել ձկնափառութեանը եւ հապի կարողացել է ընտանիքը պահել իր հայր-թոյլած օրական պարենով։ Գեո. 3—4 տարեկան հասակումն է եղել Դատուրեանը, երբ վախճանուել է հայրը։ Հետեւաբար նրան բոլորովին յիշել էր կարող։ Մահացի յետոյ հայրը բնականաբար ոչ մի նիւթական ապահովութիւն չէր ունենում։ Դատուրեանի մանկական կեանքը անցնում է յետին շրջաններում եւ թշուառութեան մէջ, խաւար եւ անօգնական։ Միակ սիրատունն էր գոյություն, այրիացած եւ շքանք մայրն է լինում, որ վերջնում է երեսային իր հոգաբարձութեան տակ խնամում մի կիսախարկուել, աղքատ տնակում։ Այդտեղ շաբաթը մի անգամ հաղիւ էր պատահում, որ Բախտիւրի միայն երես տեսներ. աղօտ պատահանի միջով լայր հաղիւ էր ներս թափանցում։ Երեսուն ման էր գալիս ստաբարի եւ հաց էր խոնգրում ծորից։ Բուռն, անօրինակ սիրով մայրը գուրգուրում էր որդուն եւ միայն կիսակի օրերին մասնակից էր անում որո՞ւնք։ Մի կերպ մայրը լաւացք անելով էր պահում, մեծացնում Ալեքսանդրին, սրով տեսել, ինչպէս միշտ կը պատմէր նա, հայրը որ մեռաւ, բարձի սակը օխթը (եօթը) կոպէկ սեւ "փող կար", Ահա թէ ինչու Ալեքսանդրի առհասարակ մանկութիւնը անցել է այնքան ծայրայեղ աննախանձելի եւ որոհ-հաւ պայմաններէ մէջ, այնքան բերկրով ինչից գուրկ, կարեկցութեան կարօտ վշտերով։ Թեւեւ մայրը

եղել է անգորգէտ, բայց մի զարմանալի զգայմուն բնագոյով սրտանց, ջերմ փառաբանելի է եղել որդուն անշուշտ տալ զատարարութեան, ուսման, հասկանալի, որ գիրը, ուսումը անհրաժեշտ բաներ են եւ կարող են նրան ապագայում օրինաւոր մարդ դարձնել։ Ալեքսանդրը սկսում է "Բախտիւր" սկսում է սովորել "այբ-օփ-ձեռագիր" հին սեփական խրատական գիտամարտ մեթոդով միտադատաւոր հայ որբեւայրու մօտ, օրը հարեւան թաղում 40 կուպէկ ամսավճարով երեխաների համար տնային վարժապետութիւն էր անում։ Մի քանի տարի անցնելուց յետոյ մայրը տալիս է Ալեքսանդրին Զաքարիայի եկեղեցական ձեռնադրութեան, ուր աւարտելով դասընթացը՝ մտնում է տեղական քաղաքային եւսագրասեան դպրոցի (Городское трехклассное училище) առաջին դասարանը։ Հաջիկ մնացած է լինում երկու ամիս, որ աւարտէր քաղաքային այդ դպրոցի դասընթացըն էլ՝ ղրկում է մօրից, այն անփութարինելի մարմնացած սիրուց, որ յաճախ գիտէր շողոմել Ալեքսանդրի մանկական կեանքի միակ լուսաւոր շերտը, այն բարբար հրեշտակից, որ թեւեւ իր անհրաժեշտութեամբ էր, եւ ինչքան զեղչեցիկ յոյսեր, երազներ էր մտածում իր որդու ապագայի բարեխառնութեան համար։ Այն, մեռաւ նա ընտանեկան ծանր հոգսերից ու անվերջ տառապանքներից, շաբաթ կեանքի ձախարհ նեղութիւններից, հիւսնում մարմնով, քոյրեցյունով, միակ շառաւիղ կազմող զաւակի բոլորաբաժնի, կարօտ մնացած։ Այնուհետեւ Ալեքսանդրը մնում է միանգամայն միակ, որը — մի շատ սրբեգական տխուր միջակայք մէջ, գիշեր եւ ցերեկ դուռն արտասուք թափելով։

Բախտիւր-Բախտիւրի երկու հասարակածն էլ Դատուրեանը մի-մի ստանաւ որ ինքն էր մօր յիշատակին, բայց, պէտք է ասած, այլ տպաւորութեան տակ։ Ընդհակառակն՝ բանաստեղծից սպասվում էր աւելի զգայուն տղայ, լաւ զգայով, որ մայրն է աղբիւր քաղցր յիշողութիւնների եւ քիչընչ զգայմունքների զարթեցման։

"Բայց այն օրերը, այն նուիրական Զիշատակները մանկական կեանքին երբ մօրն գրկում առատ անսահման Սեր էր վայելում անարատ հոգին։ Այն օրերն, օ մայր, որպէս սրբութիւն, Անշինջ կը պահուէ եւ քո սրբը անուն։ Իմ վառ ջրծուներին, իմ ջերմ երգերում։ Եւ ինձ կեանք տուող քո սերը, մայր իմ, Սրտիս հետ միայն կը մանի շերիմ"...

Սա իսկապէս ինքնակենսագրութիւն է եւ ոչ բանաստեղծութիւն։ Բառերը եւ նախադասութիւնները կարծես բանաստեղծի գլխից են բղկում եւ որբոր քնած՝ շուռի մասնախցուկներին։ Այս, սրանում հեղինակի զգացումը սառն է եւ ցոյց է տալիս բանաստեղծական-պրօզայական արտայայտութիւն։ Միջոցեւ Դատուրեանն է, որ ամենից շատ կարօտն է մօրը, նրա խնամքին յանձնուել եւ ամենից շատ տրու ժամու դառնութեանը ծանրութիւնը զգացել։

1. Անտագրականը եւ առաջ եմ բերել՝ օգուտելով բանաստեղծի ինձ գրած ձեռագիր նամակներից։

Հանդուցեալ մօր մահաւան կիճի խորին աղիեցութեան առկ, հազար ու մի անշուքներով մի կերպ աւարտուած է քաղաքային ուսումնարանը, ապա 1881 թուին, կարծեմ 16 տարեկան հասակում, վառ ուսման ծարաւով արեցեալ էր յուշիկ քողերէն Ե. Ողոսմ գէպի Կովկասի լուսաւորութեան կենդրոն Թիֆլիսը՝ կիսատ ուսումը շարունակելու համար: Այն օրից, երբ սուր է դնում Թիֆլիս՝ պանս դուխտ պատանու առաւ ըսցանում է մի նոր քաղաքին նախ ըսցան հոգ կեանքը, առեկի պատանիկ, առեկի անմիջեմար, քան նկարագրած նրա մանկութիւնն էր, որովհետեւ քանի քանի անգամ սկսեց իր կրթական բաղդի գունդը րը վարկելու բաղդի, բայց չուշուր չարեց: Թիֆլիսի շրջաններին անծանօթ, կենքաղացած եւ ծառաւ, անուանման տերունջ սկսում է քաջ գաւ ժողովներում, որեւէ զպրոց մանկուկներում՝ յուսով ու փափաքով. նախ փորձում է մանկ Թիֆլիսի Ալեքսանդրեան ուսուցչական վարժարանը. ի դուրս Բաղեւում է Կերսիական զպրանցի դուռը, որտեղէն շին ընդունում: Այդ ժամանակ տեսուէր Մեղրե

Թիֆլիսում, Հաւարարի մշտանում լսեցաւ իսկա՝ հազիւ կարողանալով գոյութիւնը պահպանել: Ծառայել է գրասանը՝ իրեն հեռագիրներից ուղիւ, ընկերացած անբաղդութեան դարուկ թեւերի վրայ, զբաղանում առանց կողմի ունենալու, մի կերպ նեղութիւններով վերադառնալու է իրեն կրկին Թիֆլիս, այս անգամ Միքայելեան Արհեստարարաց դպրոցում ընդունուելու նպատակով, որ եւ յաւ

Եղոսմ եւ Այդուրացի էր, որովհետեւ կրթութիւնն ուսման հետազոտութեան շատ ապրելու անկում 5 տարի թոշակ առանալով բարեգործական ընկերութիւնը: Սակայն բժշկի խորհրդով ստեղծուած է ինչու՞մ բողբոջին հետեւող այդ զպրոցից էր, որովհետեւ կրթի թուրքութիւնն ունենում եւ յաւանախի հիւանդանոցում պատահում: Այնուհետեւ անկախագրական բաղդ կամ, այսպէս առած, յամանիկ փոք եղջիւ շարատում է նրան իր փոփոխակի համարի հետ դէպի Հիւսիսային ամերիկա՝ Նիւ Իորք: Նիւ Իորքում, այն անցից եւ Մոսկուա, որեւ միջեւ եւ օրս անցում է Դաստիարակներ, յնչիւր ասէք, ինչեւ ասէք, որնրա գլխով շին անցել: Բանաստեղծի կեանքը եղել է մի անվերջանալի շարք զգանքների ու թշուառութիւնների: Մօր մահից յետոյ մինչեւ ներկայ ժամանակը, մօտ 28 տարուայ ընթացքում, մի կողմից նաջի ինքնընկ (կեանքի մեծ մասը փչացրել է այս անթիւնային մաքառման մէջ) նրա օրն ու արեւը խաւարեցրել, միւս կողմից ուսման ապարդիւն ջանքերն են մտաւանջութեան անհուն ծովի մէջ ընկնել, անհասանելութեան անհուն վաղաժամ ծնողներից զիստ արել, մանաւանդ վաղաժամ ծնողներից զրկուիլ եւ անօգնական օրը մնալ նրա ինտերի

ԱՆՔԸՍԾԱՆԴՐ ԺԱՏՈՂԻՍԾԱՆ

ըստ իմ բարագիւր Պետրոս Սիննեանցն էր: 1885 թուին մեծ շարժարանքով գնում է Ելմիսին՝ անմարածում որդեկէ մանկու սակեղոյ երազով: Այնուհետ է մերժում եւ գուռը փակում երեսի վրայ... Դեռ չի յուսահատուած պատանին, կարծես ընդունելով Դեկտրի այն առածը թէ՛ «Թշուառութեանց բովերի միջից հոգին առել գեղեցկացած է դուրս գալու»:

Մի քանի տարի Դաստիարակներ եղել է Լուսարի Բաղար-Եղի Դանապարհի վրայ, որ ամիս ու կէս, ամբան այրող արեւի առկ, քաղ է կորսաւել, այսինքն իւրեւոր է եղել: Եղել է

որ բանաստեղծը չի տեսել, չի ճաշակել, ինչեւ ասէք, որնրա գլխով շին անցել: Բանաստեղծի կեանքը եղել է մի անվերջանալի շարք զգանքների ու թշուառութիւնների: Մօր մահից յետոյ մինչեւ ներկայ ժամանակը, մօտ 28 տարուայ ընթացքում, մի կողմից նաջի ինքնընկ (կեանքի մեծ մասը փչացրել է այս անթիւնային մաքառման մէջ) նրա օրն ու արեւը խաւարեցրել, միւս կողմից ուսման ապարդիւն ջանքերն են մտաւանջութեան անհուն ծովի մէջ ընկնել, անհասանելութեան անհուն վաղաժամ ծնողներից զիստ արել, մանաւանդ վաղաժամ ծնողներից զրկուիլ եւ անօգնական օրը մնալ նրա ինտերի

Ֆիզիքական եւ բարոյական կողմերի վրայ խոր ճշնող տպաւորութիւն եւ ազդեցութիւններ թողել։

Ծառուրեանը այժմ 42 տարեկան երիտաւորական հասակ առած է, ներկայումս դարձեալ գործակատարի պաշտօն է վարում Մոսկուայի հայերէն մէկի գրասենեակում։

Զանազան ժամանակներ նա թղթակցել եւ աշխատակցել է արձակ եւ ստանաւոր (թէ ինքնուրոյն եւ թէ թարգմանական) գրուածներով հետեւեալ պարբերական հրատարակութիւններին՝ «Մշակ», «Կոր-Դար», «Արմենիա», «Ազերի-Տարաշ», «Մուշ», «Արաքս», «Հանդէս Գրական եւ Պատմական», «Բերական», «Թատրոն», «Անահիտ», «Առակ», «Ժողովածո», ուստի Սովետների օգտին «Կոր-Կեանք», «КРЫМСКИЙ КЪРЬЕРЪ» եւ վերջերս՝ Աստրախանի «Լաբեր»,

իւ առաջնացութեան համար Ծառուրեան ամբողջապէս պարտական է ինքն իրեն, այն առիթով աշխատարկութեան, որ ձեռք է բերել ինտելիգենտներ եւ այն յաճախ փայտիտեալներ, որ մղել է եւ դեռ շարունակում է մղել ալեծուփ փետրէի ձախարակութեան տարուբերող յորձանքների դէմ։ Ծառուրեանի մտաւոր եւ բարոյական զարգացման վրայ բարերար ազդեցութիւն են գործել Սմբատ Ըահաղիզ, հայաբեր իւրի վեպերի միւս ընտանիքը՝ հայր եւ մայր վեպերակիները եւ նրա եղած ուսուցիչները Արէն քահանայ Բա. գրատունի եւ Արշակ Ագապեան։

Բ.

Ծանօթ հայագէտ իւրի վեպերովստ հետ Ծառուրեանը թարգմանել, վերածել է ուսեւրէնի մեր տաղանդաւոր թատերագիր Գարրիէլ Աւագովիկաների նշանաւոր «Պէպո», խոսեցանք հրատարակելով առանձին գրքով։

Ծառուրեանի քանադանգութիւնները շատ են տարածուած ուսանայ ժողովրդական խաւերում. մի քանիսը արտասուպած ենք տեսնում հայ լիզրի գպրոցական դասագրքերի մէջ, մի քանիսն էլ գանազան կողմերում երգուում են։ Մի շարք ոտանաւորներ թարգմանուած են ուսեւրէն եւ լոյս են տեսել զանազան ժամանակներ հետեւեալ հրատարակութիւններում՝ «Вестник Европы», «Призывъ», «Дѣло», «Братская Помощь» («Եղբայրական օգնութիւն Գր. Զանչանի»), «Современные Армянские поэты», «Стихотворены», թարգմանիչներն են իւրի վեպերովստ, Բայրոն, Ումանէց, Թովա Բունին, Ապրտն Կարիերիսկի, Բեշտով եւ այլն։

Ծառուրեանի լոյս տեսած գրական վասակի երեք-չորս — առաջին պատուը եղել է մի փոքրիկ թարգմանական ոտանաւոր «Մանուկն օրորցում» Ըիլերից, որ ապուել է, եթէ մեր յիշողութիւնը չի դաւաճանում «Աղբիւրում» 1886 թուին։

1884 թ. թարգմանել է Գիւրի դը-Մոպսսանի «Երեք զրոյց» (բարտապատ Մոսկուայի «Գրական եւ Պատմական Հանդէսից») Պ. Յ. Տէր Բակրեանի ծախքով։ 37 էջերից բաղկացած այս

փոքրիկ գրքոյը պարունակում է երեք սիրուն զրոյց «Վերնո», Գիւրի մօրոջն եւ Զինաւոր Գիւրիին։

1891 թուին լոյս է տեսնում Ծառուրեանի քանադանգութիւնների առաջին փորձերը հրատարակութեամբ Աթանաս Ժամհարեանի. Պարովանական է իւր մէջ 168 էջ, մաս հարերի չափ հատկապէս ստանաւորներ։ Այս ոտանաւորներից կան յաճախ թարգմանութիւններ՝ Հենրիէ Լայնէից, Պելլէրիէից, Ուլանից, Լէրմոնտովից, Մօրից Լարամանից, Բօբերտ Պրուայից, Մաքս Վալդուից, Ալեքսանդր Պոպիկ, Թոմաս Մուրից, Էլլիօթից, Ֆրուէրից, Լենդֆելտից, Աւելի յաճախ են ինքնուրոյն քանադանգութիւնները, քան թարգմանութիւնները։ Ծառուրեանի քանադանգական կարողութեան մասին ընթերցողներին ամփոփ գաղափար տալու համար, առաջ բերենք մի երկու նմուշ լուսագրիներից.

Եւ չեմ երգում, իմ երգերում վշտակի Այն թշուառն է անարգ բաղդից հայածուած. Իւր վեճակը անվերջ ողբում ու լալի, Իւր ցաւերը երգով պատմում նա մարդկանց...

Եւ չեմ երգում, իմ երգերում ցաւատանջ Այն հարազատ իմ տառապեալ խեղճ եղբոր Գոթ լուծ էք խուլ հնձեծանք ու հաւառ եւ կարգում էք ազգիս վիշտը տարեւոր...

Կարգացէք Մանուկ Փրիլիքը եւ տեսէք անուշ ոճի տակ ինչպիսի վեճ մտքեր են ար. տալոյտուած

Տեսել էք դալար բլուրի կրճերն Գարնան առաջին նազելի ծաղկին

Նստիչուն հայեացքով գրտախէ ժպտով անհոգ ծաղկելիս,

Եւ թմրած երկրին կենսաբեր գարնան աւետիք տալիս,

Անցել էք արեգից այդ ծաղկի ծոռով, Երբած էք նորա ժողջրաշունչ հոտով.

Ուշով նայել էք, թէ նորա թովիչ, պայծառ հայեացքում Ի՞նչպէս գարունը ցրտացած երկրին նոր կեանք է բերում։

Այդպէս եւ Մանուկ-Փրիլիքը ահա Գլուխը խոնարհած Մօր կրճի վրայ.

Գարնան ծաղկի պէս ժպտում է անհոգ եւ իւր լուսալիտ,

Փայլուն ժպտով նոր կեանք է բերում մարդկութեան համար։

Այդպէս եւ նորա սիրուն աշերում, Նրա մանկական զուարթ հայեացքում

Կթոս երկինքը դաժան աշխարհին, միղստ մարդկութեան

Նոր լոյս է դրկում, նոր օր աւետում վերածնունդի...

։ Այս երկու տուրը գրուած է եւ գրքի ճակատին

1895 թուին Ծառուերանք թարգմանել է եւ իսկան Տուրքերէնի «Արձակ բանաստեղծութիւններ» (Стихотворения въ Прозѣ) 164 էջ, կարգաւորվ այդ թարգմանութիւնը՝ զգուշ էք, որ կատարելապէս հայերէն է, Հայիւն կը պատահէք այդ թարգմանութեան մէջ ուսուսերէն ոճերի նեղ բառացի թարգմանական ազդեցութեան, ինչպէս տեսնուած ենք շատ հեղինակներէ որոնք հետեւողութեամբ արած ոճերի եւ դարձուածքներէ վերաբերութեամբ ուշահայեցած, անփոյթ թարգմանութիւններու:

Գ.

1898 թուին Ա. Ծառուերանք լոյս է բնծայում իւր բանաստեղծութիւնների երկրորդ հատորը շէքի, մարտի 10 լիցի վրայ, 219 էջ, հրատարակութեամբ Ա. Եսայի Պողոսեանի: Այս գրքի առիթով շատ զբաղուեց ժամանակին մեր մամուլը մանաւորապէս եւ Պոլսի հայ գրագէտներից մէկը՝ խելաւորապէս:

Այնքան իրաւացի չեն այն գիտնական կարծիքները, որ եղան այդ գրագէտների կողմից բանաստեղծութիւններէն, ամէն քննադատ իւր հայեացքներն ու գաղափարներն ունի եւ բնականաբար նրանց համամաս պէտք է խօսէ: Բայց ես ընդունում եմ այն անհեղինակ համոզման հաստատեց, որ «տարբեր գրագէտները կարող են տարբեր գոյներով ներկայացնել անձներ, իրեր եւ այլն»: Մէկի սիրածը կարող է միւսին տգեղ երեւալ, մէկի ընդունածը կարող է միւսին թուել հակառակը: Գրա համար է, որ քննադատների մէջ կարծիքների ահագին տարբերութիւն է նկատուում: Ցաւալի երեւոյթ է մեր գրականութեան մէջ, որ քննադատութիւնները համանիշ իմաստակական սոփեաստութիւնների շարքն անցած (յարգելի բացառութիւնների մասին չէ խօսք), նետում են մանաւանդ վերջին ժամանակներս անձնական կապերի ու յարաբերութիւնների շուրջը, աւելի խօսում է այդտեղ գրքի ծայրը, քան անկեղծ գրացմունքը: Բառի իսկական իմաստով՝ մենք չունենք միապաշտօն գրչութեան, եթէ կայ, այն էլ անպատճառ միջնորդի, միջնորդի, այնքան յարմար յարձակումներին, որ տարաբանաստեղծոր անիրաւ քննադատների կրքոտ գրքնեցի, մենք շատ անգամ ենք կարգացել եւ նպաստել որ գրականութիւնների հայ բանաստեղծի մասին: Ն. Աղալեան «Մուրճում» տուել է արդէն զնահատութիւնը բառ արժանւոյն: Լէօն «Գեղարդներին» մէջ իր Բուռահայ գրականութիւն ուսումնասիրութեանը մէջ Ծառուերանքի առաջնակարգ տեղ է տալիս նորագոյն բանաստեղծների շարքում:

Առանց ենթադրելու այս կամ այն կարծիքների ազդեցութեան, իմ համոտ կարծիքով, Ա. Ծառուերանք շուրջ-ի բանաստեղծ է: Նրա բանաստեղծութիւններում յաճախ նկատուել է գողորդի շարժալիութիւն, անփոս միայն տեղանք եղած կրկնութիւնները փայցնում, թուայցնում են այդ շուրջ-ի տեղանք բանաստեղծ պէտք

է անշուշտ ունեայ նաեւ բառերի որոշ պաշար, առանց որոնց նա չի կարող լաւ արտայայտած բանաստեղծութիւն գրել: Այդ կողմից Ծառուերանքի բառարանը ծոխ է եւ հարուստ: Աւելի արժէքաւոր բաներ են ներկայացնում նրա հատարական մտորանքը:

Դառն է մեր կեանքը, տխուր մեր օրեր,
21-րդ միջ հառադիստ, չկայ խնդութիւն.
Միայն տառապանք եւ անվերջ վշտեր,
Մեր մէջ որտեղից քամում են արիւն...
Նայում ենք վերեւ՝ ամպամած երկինք,
Նայում ենք ներքեւ՝ շիրիմ ոտքի տակ,
Նայում ենք մեր շուրջ՝ ահեղ փոթորիկ...:

Ցեսնելով Հայ ազգի թշուառութիւնը՝ ժողովրդաւոր Մ. Նալբանդեանը 40 տարի առաջ երգում էր՝

«Ինձ չէ թողն տուած երկաթէ կեանքում՝
խնդալ, վայելել ոսկէ թուկներ...»

Իսկ 80-ական թուականներին մեր երեսօտարդ տաղանդաւոր բանաստեղծներից մէկը՝ Յովհ. Յովհաննիսեանը մի գեղեցիկ ոտանաւորի մէջ ցոյց է տալիս գործելու եւ զոհուելու կարիքը՝

«Տես, թշուառութեան հագարալեղու
Հուր բորբոքուած, ուղում է զոհեր...»

Ազգի թշուառութեան նուիրած ոտանաւորներ շատ ունի Ծառուերանք, որոնցից ահա մէկը՝ «Իրալի ընկեր», յաղդուած է եւ կարգացում է սիրով:

«Ծնուած հեզ երգիչ մի զժառող ազգի,
Միշտ մալայ տեսայ երկինքը գլխիս.
Ես շատ վաղ ուսայ տանջանք կեանքի,
Վաղ մշտնջողմալ վշտի հետ հադիս:
Անմեղ հասակից օրորոյն յօտ,
Ուր պէտք է սիրտ մեզմ օրօր շոյէր,
Ուր պէտք է փայտար կեանքի առաւօտ,
Ես տեսայ միայն սեւ ու մութ օրեր...
Տեսայ կատաղել շարութեան մատնուած
Անդէն թշուառների ժառաղ գահճի առաջ,
Լսեցի անտուն գոնե-գոռն ընկած
Հարադատ ազգի աղերսն ու հառաջ...
Այս, ընկեր իմ, դու մի դարմանար,
Որ գարունն չունի էլ մառաղ հոգիս.
Արեւն արցունքով ներկում իմ քնար
Ազգիս վշտին է արձագանք տալիս...»

Ես առաջ եմ բերում եւ «Երկու փոթորիկ» ոտանաւորը, որ աւելի ազգու եւ յաղդ արտայայտութիւն ունի, գրութիւնը աւելի ծիշտ պատկերացնող:

Այս շարագուշակ, ահաւոր ժամում,
Երբ ծովն աղկած քար քարին տալով,
Խուլ, զգոնային ձայներ է հանում,
Եւ անկեր լեղում սպիտակ փոփոքով,
Եւ հսկայական լեռների նման
Մերթ թաքնաւում են վայրագ ալիքներ:

Եւ մերթ խորտակում ու ծովի վերան
Բացում հանելի, խաւար անգուշեմեր,
Եւ նստած ափին, պղտոր Տայեացքով
Ահեղ տարեքի խաղին եմ նայում.
Նայում եւ տանդուած, վշտայոյղ մտքով
Հեռան գէպ ի միւս գեղեր սլանում.
Եւ ահա այնտեղ մի այլ արահիրք,
Սոսկալի մի խաղ անողը կհանքի.
Այնտեղ տեսնում եմ արեան փոթորիկ,
Նահատակութիւն մի ամբողջ ազգի.
Եւ այնտեղ արին-արցունքի ծովում
Որպէս լեռնացած այս սեւ ալբներ,
Իրար են գիզում փառակներում
Կիսամեւ զոհեր, անթաղ գիպներ.
Եւ մտածում եմ — ծովի փոթորկին
Հուսա կը յաջորդի արեւ փափագած
Բայց ախ, ո՞վ գիտէ, այն ամբողջ ազգին,
Փոթորիկից յետոյ ինչ է վեճակուած...:

Գեռ. շենք թւում «1897 թ.» «գու ան-
վիտ» եւ այլ հայրենասիրական ոտանաւորները,
որ նոյն նիւթի ծագման բացատրութեան են նույն
րում գործնալ ազգու եւ յայնչ կերպով. Ծա-
տուրեանք ինչպէս երեւում է, յամաւ հոգիներին
է, նա չի յուսահատում, նրան շին վախճանում
խաւարն ու շարիքը: Նա հարց է տալիս նեղ րուէ-
ների ազգեցութեան տակ.

Միթէ վերջ արդէն մեր նուիրական
Բուր յոյսերին ու երազներին
Որ միշտ լուսավառ աստղերի նման
Մեզ շողում էին կեանքի գիշերին...

Հեղինակը չի սիրում յոռեատեսութիւն: Նա
հատում է ապագայի յաղթանակին, հաւա-
տում է որ ձմեռն սառնամանիքներին հետեւելու են
գեղեցիկ պարզ օրեր, որ բնութեան յախտնական
օրէնքների համաձայն, գարունը կը գայ: Այդ հա-
ւատը նրա ամբողջ գրքի մէջ անց է կացրուած
կարմիր թերթ պէս: Նոյն հաւատով տոգորուած ենք
սեննում Սմբատ Հասարկին, Բամաւ-Բաթի-
պային, Ղեւոնդ Ալիշանին, Յովհաննէս Յովհաննի-
սեանին եւ այլն:

Գ.

Ծառուրեանի գրքից կամ ընդարձակ տեղ են
բռնում սիրոյ երգերը: Ո՞ր բանաստեղծը չի երգել
սէր: Բայց հնաւորէրը եւ ուշագրաւը այն է, թէ
ինչ տեսակ սէր է երգուում: Կայ հեթանոսական
սէր, որ միայն անասնական կոյր կիրք է գրգռում,
կայ եւ քրիստոնէական սէր, որ սիրում է մարդ-
կայինը, գաղափարականը, երգում է ներքին գե-
ղեցկութիւններ, ստիք անմեղութիւնը եւ վեհ
զգայունքների արտացոլումը, երբ կարգում էք
Դադասին եւ Լօգենշտէյնին ու վերջինիս նման-
ներին, միթէ միեւնոյն ապագայութիւնն էք ըս-
տանում. ի հարկէ ոչ. կարգալով նադասին, գուք
զգում էք, որ կանգնած է ձեր առաջ ագնիւ ու
բարձր տրամադրութիւն ստեղծող մի բանաստեղծ,
իսկ Լօգենշտէյնին կարգալով՝ գուք գործ ունէք

մարդկային արժանապատուութիւնը ստորացնող եւ
անասունների աշխարհը ձգող՝ մի կըբոս հիւսնգի
հետ:

Ծառուրեանը երգում է խառնաշփոթ, հա-
կաական տօնով թէ հեթանոսական եւ թէ քրիս-
տոնէական սէր: Կնո՞ղ արտաքինը, մարմինը նա մե-
լեռնագութեամբ պաշտամունքի առարկայ է դարձ-
նում, օրինակ, այս ոտանաւորի մէջ.

Գեղեցիկ աչքեր, սեւորակ աչքեր,
Որ սիրած կուսիս նազելի գէմքին
Հողում էք, որպէս վառվառն աստղեր,
Դուք կախարդեցիք իմ ազատ հոգին...
Եւ ահա, որպէս ձեր հլու գերին,
Ես ձեզ եմ, աչքեր, երգում ու գովում.
Ախ, եթէ եւ ձեր հպարտ տիրուհին
Երգու փայփայէր իւր մատաղ կրծքում...

Եւ որպիսի երջանիկ միամտութիւն, որ «նարի
սէրը» բնականուա է հերոսութեան եւ գործունէու-
թեան աղբիւր.

«Բո վարդ-շրթուքից ջերմ համայր քաղած,
Սիրտս այնկոծ ոսկի յոյսերով (?)
Ահա, իմ հոգեակի, զուարթ, կրծքաբաց,
Նորից նետում եմ ես ինձ կեանքի ծով:
Թող գող ալիքներ շուրջս փրփրուեն,
Լնշալցիւնք է իմ սիրող հոգին.
Միայն այդ ծովում, փարոսի նման,
Դու լուսաւորիր իմ միջին ուղին...

Ոչ, եսրի սէրը չի կարող իսկական գործու-
նէութեան իմաստ լինել, այլ ճշմարտութեան,
լոյսի սէրը.

Օրեր են գալիս եւ օրեր գնում,
Ամբողջ են մարգարայն ցաւերն ու հոգսեր
Եւ նա է կեանքի յարատեւ կուում
Մարտնչում որպէս զինուոր անվհեբ,
Ո՞վ լոյսի սիրով սիրաւ բարբառած,
Ուխտել է լինել մշակ աշխարհի.
Ապրել-վեհ գործի հերոս անձնուրաց
Մեռնել-մարտիրոս վեհ գաղափարի...

Ե.

1901 թուին լոյս է տեսնում «գրքի հանաք-
ները» առանձին գրքիցով, 88 էջերից բաղկացած:
Այս գրութեան բացի ինքնուրոյն գեղեցիկ եր-
գիծ արանական ոտանաւորներից, կան եւ սիրուն
առափնի թարգմանած իլլըստրից, Լաւաբոսից,
Գիլլեբոսից, Բաթիստից, Պաւլինից եւ Իսնիքի-

ցերեկ... Առանձնապէս ինձ դուր են գալի ինքնուրոյններէն «Լայ բարեգործներն», «Մեծութեան ակթոս», «Լայ քահանայ», «Փրկութեան ուղի», «Սրբիւններ եւ խորագր», «Կեանքի ինչոյցում», «Իգէտութեան», «Կառաք», «Ժամ շինող», «Հրաշայի գիւտակ», «Ջուր», «Կենտր», «Գալլ-Բարեպաշտ», «Ժողով», «Ցանկութիւններ», «Լայ-կական Բանակ», «Պրիւցիպ»...

«Գրչի հանքները, կորոպցուում է մեծ հետաքրքրութեամբ եւ օգտակարութեամբ, թափանցում այնպիսի ուշադրաւ քննութեամբ, որ չնորհալի կերպով արտայայտում է յատուրեանը իր այդ հայութեան ժամանակակից իսկական բնուրոյ, տիպական նկարներում»։ «Գրչի հանքները, հեշտութեամբ կարող է գրաւել ընթերցողներին ուշադրութիւնը ոչ այնքան զգացմունքներով խորութեան արտայայտութեամբ, որքան այդ զգացմունքների արտաքին գեղեցկութեամբ»։ Այլ հետեւել է շատուրեանի բանաստեղծական արտագրութիւններին, անշուշտ նկատած կը լինի, որ յարգելի բանաստեղծը ունի մի ներքին ուժեղ բնութիւն, մի բորբոքում կայծ, մի ջրմարդի ցանկութիւն մղուելու դէպի առաջ, մի գրչի հանրամարկային լուսամտի գաղափարների նորութիւն։ Բւ Քանի գծում՝ նա կարողանում է ապացուցանել, որ սխալում են եղել իւր բանաստեղծական գեղարուեստական ձիւքի մասին աննպատկար իբր յայտնողները։ Նա, անկէ ետեւդով ներշնչւում, աշխատում է աւելի արժեքաւոր բան ներկայացնել հայրենի գրականութեանը։ Նա շափապանջ աշխատատեղ է երեւում, արեւոտեղ, որ առաջանք փայլեցնելու ընկերն է, նրա յառաջդիմութեան։

Որպէս զի «Գրչի հանքներից» մի ճաշակ էլ տամ ընթերցողներին, հարկ եմ համարում այստեղ առաջ բերել միայն «Ժողով», ոտանաւորում բողոքութեամբ։

Հաւաքուել էին բազմութիւ հայեր
Մի շատ կարեւոր մեծ գործի համար.
Ժողովում կիրքը — մեղ նախագահ էր,
Լուսաւոր — հետաք, Ուր — քարտուր...
Եւ ակնթարթում մեղ իրար անցանք,
Տեղ տուինք յոյն իսկ աւուր ու գրմիւնդին
Վերջն էլ ժողովը թողնեք հեռացանք,
Սկսեց շափ մի շահ չը բերած գործին —
Միայն դուրս գալիս՝ գրեւն մօտ անցանք
Տեսանք մի էակ վեղը ծուռ կոնգրանք —
Սերգարութիւնն էր այդ հաշտական,
Որի նախագահն ժողով չէր թողած...

Ձ.

Շատուրեանը եթէ ունի մի խորը պահասութիւն կամ թերութիւն, այդ նրա տալիս է իւր ոտանաւորներին վերգոյեթական բնաստեղծութիւն, մի բան, որ գծուարութիւն եւ աննեղաշնկութիւն է առաջացնում խոր եւ ուժեղ զգացմունքների դարձեցման։ Սակայն, դրա փոխարեն, նա ունի շնորհալի ընդունակութիւն իւր մտաւոր ստեղծա-

գործական արդիւնքները դուրս բերելու այնպիսի արտայայտման գեղեցիկ ձեւի տակ, մինչեւ գեղարուեստաբանութեան ամենալինք՝ նորութեան հասցրած՝ որ այդ վերգոյեթական յեղ կամաց-կամաց սկսում է շքանայ ընթերցողի աչքում։ Ենդի տալով գեղեցիկութիւն լայն, Աւհասարակ Շատուրեանի բանաստեղծութիւնների մէջ արտայայտում ենք տեւունւ համակերպ գաղափարներ, ազատամիտ ուղղութիւններ։ Ոճը սահուն է, շափը եւ յանգը տեղին պահպանում, ուրիշների նման նա իւր բոլոր գրութեանքներում բոլորովին չի մեղանշում հայոց լեզուի եւ շափարեական գեղեցիկ արուեստի կանոնների, օրէնքների դէմ։ Այդ տեսակետից նա կարող է շատ մրցակցելու ձգտողներ ունենալ։

Շատուրեանը լինի բանաստեղծ է, սիրոյ երգիչ։ Նա միշտ սիրում է երգել նաեւ տանջուող մարդկութեան համար աւետելով բնութեան յաւիտենական այն օրէնքը, որ վաղ թէ ուշ՝ ձմերուան դաժան արտաստեղծներից յետոյ՝ ինչու է գալու։

Շատուրեանը եւ տաղանգաւոր թարգմանիչ է։ Նա թարգմանել է Սմառնովի «Կրաւածանութիւն», յայտնի թատերական գրութեանը թարգմանել է եւ հրատարակել երկու աւանմին հատորով «Ռուս բանաստեղծներ» խորագրով, բաղկացած Պուշկինի, Լերմոնովի, Նեկրասովի, Կայսովի, Պլեշչեյի, Նիկիտինի, եւ այլ ռուս բանաստեղծների երկերից։ Այս գեղեցիկ քայլի համար Շատուրեանը արժանի է շնորհակալութեան, որովհետեւ նա դրանով հարաւորութիւն է տալիս հայ ընթերցողներին ծանօթանալու ռուս բանաստեղծական գրականութեան գոհարներին հետ։

Թարգմանուելու գործը ունի, անշուշտ, իւր դժուարութիւնը, թարգմանին պէտք է զարգացած լինի եւ լեզուներ իմանայ։ Նա պիտի կարողանայ օտարազգի հեղինակների երգած մտքերի ու զգացմունքների աշխարհը մտնել եւ այդ աշխարհի միջնորոտով ապրել եւ ոգեւորուել։ Նա պէտք է թարգմանելու եղանակը լաւ հասկանայ եւ բնագրի ոգին անաղաքաւ պահպանել աւանդաբեկութիւն (պոէտիկա) ձեւի, մանաւանդ պէտք է գիտենայ մարտնչել։

Այս պահանջներին գոհացում է տալիս Շատուրեանը տաղանգաւոր թարգմանութիւնների մէջ։

Շուլաւեր.

ԳՐԻԳՈՐ ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱՆ

